

İBN HALDUN'DA İKTİSADÎ KALKINMANIN DİNAMİKLERİ VE GİRİŞİMCİLİK

İbrahim ÖZKILIÇ

Oş Devlet Üniversitesi

Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü

Teoloji Fakültesi

Öğretim Görevlisi

ÖZET:

İbn Haldun tarih felsefesi ve sosyoloji ile ilgili çığır açacak anlamda ilk araştırmaları ortaya koymuş bir düşünür olarak kabul edilir. Bu nedenle üzerinde çokça durulan bir şahsiyettir. Diğer eserleri fazla bilinmemekle birlikte ona şöhreti kazandıran *Mukaddime*'si olmuştur. *El-iber* adlı yedi ciltlik tarih kitabının girişi ve birinci kısmı mahiyetinde olan *Mukaddime*'de insanlığın ilk yaşam şekilleri ve bunun iktisadî değerler ile açıklamasını yapar. Beşer hayatını ve sosyal yaşamı etkilemesi bakımından iktisadî değerler üzerinde özellikle durur. Ona göre iktisadî değerler ile ahlakî değerler veya iktisadî durumlar ile insan karakterinin şekillenmesi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu nedenle biz bu bildirimizde İbn Haldun'un kendi tecrübelerine dayanarak *Mukaddime*'ye aktarmış olduğu bilgiler çerçevesinde iktisadî hayatın teşekkülü, iktisadî kalkınmanın dinamikleri, iktisadî kalkınmada girişimci zihniyet ve bu zihniyetin önündeki engelleri ele aldık.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, sosyoloji, felsefe tarihi, girişimcilik, Mukaddime, ekonomi, iktisadî hayat, kalkınma

THE PRINCIPLES OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND ENTREPRENEURSHIP IN IBN KHALDUN

Abstract:

İbn Khaldun One of the eminent scholar, who made unchallengeable researches in the field of the history of philosophy. He also made marvelous contribution to sociology. He is accepted as the father of sociology. He is the author of the book which is titled *Muqaddimah*. Actually, *Muqaddimah* was the introductory part of *El-iber* in the very beginnig. Then This intoductory part of *El-iber* was published as a different book which is named Muqaddimah.

Undoubtedly, *Muqaddimah* is an important book in the field of sociology which analyzes and elaborates social life from the different angles. In this book, according to Ibn Khaldun economic values have a great influence on human life which shape the characters of people. Hereby, He claims that there is undeniable relation between Economic values and the characters of people. *Muqaddimah* was based on the social and scientific experiences of İbn Khaldun.

This article aims to give detailed information about the basic principles of economic life, dynamics of economic developments, importance of entrepreneurship and the obstacles in this field.

Key words: Ibn Khaldun, sociology, history of philosophy, entrepreneurship, *Muqaddimah*, economic, scientific experiences,

İBN HALDUN'A GÖRE İKTİSADÎ HAYATIN TEŞEKKÜLÜ

İbn Haldun da birçok düşünür gibi insanı yalnız başına yaşaması mümkün olmayan, zorunlu olarak cemiyet içerisinde yaşayan bir varlık olarak görür. Bunun kendine has bir takım sebepleri vardır. Öncelikle insan bütün ihtiyaçlarını yalnız başına temin etme noktasında yetersiz kalır. Bundan dolayı yaratılış itibariyle medenî bir varlıktır, yalnız başına yaşayamaz.¹

İbn Haldun'a göre insanın ilk yaşam şekli bedevîliktir. Burada bedevî kavramını sadece çölde göçebe olarak yaşayan Araplar bağlamında değil, bundan başka iptidai hayat yaşayan küçük yerleşim birimlerini de içerisine alan bir kavram olarak düşünmek gerekmektedir. Bedevî, yaşam tarzı olarak sadedir. İktisadî olarak ortaya koyduğu bir faaliyetten söz edilemez. Çünkü o tabiatın sunduğu ile yetinerek sadece hazır nimetleri tüketmekle yetinir. İçerisinde bulunduğu şartlar gereği üretici değil hazırcıdır. Vermeden almayı, hazıra konmayı adet edinmiştir. Bulduğu çevreyi kontrol edemez, aksine çevre şartları onun hareket alanını belirler. Çevrenin vermiş olduğu imkânlar ile yetinmek ve zor şartlar altında hayatını sürdürme mücadelesi vermek zorundadır. Dolayısıyla bedavacı ve de

¹ Tahsin GÖRGÜN, "İbn Haldun", DİA (Diyaret İslam Ansiklopedisi), İstanbul 2000, XIX, 546.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

hazırcıdır. Buna bağlı olarak bedevî ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli hareket halinde olmak zorunda olup, hayvanlarına otlak bulabilmesi için sürekli yer değiştirmesi gerekir.²

İbn Haldun burada insanın ihtiyaçlarını “zarûrî”, “hâcî” ve “kemâlî” olmak üzere üç kısma ayırır. Bedevî sadece zaruri olan ihtiyaçların teminine çalışır. İnsanların hallerinde görülen farklılıklar, geçim yollarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İnsanların toplu yaşama nedenleri ise, ona göre geçimlerini sağlamak için yardımlaşma ihtiyacına dayanır.³ Aynı zamanda bu ayırım bedevîlikten hadarîliğe geçiş süreci ile de ilgilidir. O, “bedevî” ve “hadarî” taksimatını da iktisat anlayışı ile paralel bir çizgi üzerine oturtur. Bedevî ile hadarî arasını ayırmak için “zarûrî”, “hâcî” ve “kemâlî” kavramlarını kullanır. Bunlardan “zarûrî” olan insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan “yiyecek”, “içecek” ve “barınak” gibi asgari ihtiyaçlarını ifade eder. “Hâcî”, zarûrî olmayan ancak insanın rahatına katkıda bulunan, o an olmasa bile gelecekte ihtiyaç duyulabilecek şeylerdir. Halihazırdaki yaşamlarında yeme içme ve barınma gibi temel konulardaki rahatlığı artırıcı unsurları bu kısma dahil edebiliriz. “Kemâlî” ihtiyaçlar estetik ile ilgili olup daha çok geleceğe yönelik ve gelecekle ilgili kaygılar sebebiyle zuhur eden ihtiyaçlardır. Bedevîler bunlardan “zarûrî” olan ile yetinmeyi yeğlerken “hâcî” ve “kemâlî” ihtiyaçlar ile sadece hadarî olanlar ilgilenebilir.⁴

İbn Haldun’a göre insanı hadarîliğe zorlayan neden mülk ve servettir. Bedevî zaman içerisinde elde etmiş olduğu imkânların ve içerisinde bulunduğu şartların zorlaması nedeniyle hadarîliğe meyyal durumdadır. Çünkü insan mal ve mülk edinmeyi sever. Bu onun temel özelliklerindedir. Belli bir noktadan sonra biriktirdiği mülkü seyyar olarak taşınması imkânsızlaşır. Bu ise onu hadarîliğe doğru sürükler. Zarurî olan ihtiyaçların temininde doyum noktasına ulaşma insanı hadarîliğe götüren psikolojik bir unsurdur.

Zarurî olanı temin etmede doyuma ulaşan bedevî artık “hâcî” olanı düşünmeye başlar. Bu ise hadarîliğe doğru bir yöneliştir. Hadarî hayat tarzı zorunlu olarak yeni bir takım düzenlemelerin oluşmasını gerekli kılar. Bu ise bir çeşit medenîleşme olup aile yapıları, aile içi iş bölümü ve de iktisadî hayat üzerinde tesirlerini gösterir.⁵ İş bölümü ve rahat yaşama insanların karakterlerinde değişim ve farklılıklar meydana getirir. Böylece insan yavaş yavaş

² Tahsin GÖRGÜN, “İbn Haldun”, DİA, XIX, 548.

³ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 323.

⁴ Tahsin GÖRGÜN, “İbn Haldun”, DİA, XIX, 547.

⁵ Faruk KARACA, “Modernleşmenin Aile Kurumu Üzerindeki Etkileri Üzerine”, *Türk Dünyasında Sosyal Bilimler: Kuram, Yöntem ve Uygulama*, Celalabat 2005, 72.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

çevreyi kontrol altına almaya başlar ki bu da yerleşik hayata geçmede atılan ilk adımdır. Giyim tarzında, ikametgâhta ve anlayışında değişim ve gelişim olur. Giyinmek için elbise, ikamet için ev, güvenlik için kaleler inşa edilir.⁶ Bütün bunlar iş bölümünü gerektiren unsurlardır. İnsanın hadarîliğe geçişi bir “zorunluluk” gibi görünse de İbn Haldun bunu “imkân” olarak açıklar. Ona göre bedevîlik ile hadarîlik arasında nöbetleşe bir değişim söz konusudur.⁷ Zamanla bazı göçebeler yerleşik hayata geçtiği gibi, yerleşik hayat yaşayan başkaları da göçebeliliğe dönebilirler. Ancak birincisi ikinciye göre daha yaygındır.⁸

İbn Haldun iktisadî faaliyeti, “insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik” olarak görür. Toplu halde yaşamaya –güvenlik ve diğer ihtiyaçlar nedeni ile- mecbur olan insan başkaları ile mal ve hizmet değişiminde bulunma ihtiyacı da hissedecektir.⁹ Bu nedenle İbn Haldun eserlerinde iktisat ve kazanç yollarını öncelikle ele alır ve diğer fikirlerini de buna bağlı olarak açıklamaya çalışır. Ona göre iktisadî faaliyette bulunmak “rızkınızı arayınız”¹⁰ ayeti ile Allah emridir. Yine ona göre çiftçilik ve zanaatlarla ilgili temel bilgiler de insanlara Allah tarafından peygamberler vasıtasıyla öğretilmiştir. Bundan dolayı iktisadî faaliyetin kutsal yönü de vardır.¹¹

İbn Haldun, emek harcanarak elde edilen gelirin, insanın zarurî ihtiyaçlarını karşılayan kısmına “rızık”, bunun haricinde kalan, artan ve sermaye birikimi oluşturan kısmına da “kazanç” adını verir. Rızık aşamasından kazanç aşamasına geçiş, ilerleme ve de medeniyetin başlangıç noktasını teşkil eder.¹² İhtiyaç fazlası ürün arttıkça iktisadî faaliyetler gelişip çeşitlenecek buna bağlı olarak üretim artacak ve refah seviyesi yükselecektir.

İbn Haldun insanların geçim ve kazanç yollarının başında ziraatı görür. Çünkü ziraat geçim yollarının en eskisi ve en basitidir. Diğer geçim yolları ise daha karmaşık olup belli bir tecrübeyi gerektirir. Bu nedenle zanaatlar yerleşik hayat ile sıkı sıkıya bağlıdır.

Bir başka açıdan ise İbn Haldun, insanın ihtiyaçlarını tabii ve sünî olmak üzere ikiye ayırır. Bedevîlerin ihtiyaçları tabiidir. Yerleşik hayatta ise değişen şartlara göre sunî ihtiyaçlar

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 326.

⁷ Necip TAYLAN, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, İstanbul 1991, 299.

⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 324.

⁹ Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, notlarla çeviren Mehmet ERDOĞAN, İstanbul 2002, I, 147.

¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Ankebût Sûresi, 17.

¹¹ Ayferi GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul 1987, 96.

¹² İbrahim Erol KOZAK, “İbn Haldun”, *DİA*, İstanbul 2000, XX, 6.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

ortaya çıkar. Bu nedenle zanaat demiş olduğumuz farklı melsek dalları yerleşik hayat ile birlikte başlar ve dallanıp genişler. İbn Haldun, insanın ihtiyaçlarını zarurî, hâcî ve kemalî olmak üzere üçe ayırırken buna bağlı olarak zanaatları da üçe ayırır. Birincisi insanın yaşaması için zarurî olan mesleklerdir ki bunlardan bazıları; terzilik, kasaplık, dokumacılık ve marangozluktur.¹³ İkincisi insanın daha üst düzeyde olan ihtiyaçlarını karşılayan ilim, sanat ve siyaset ile ilgili mesleklerdir ki bunlar kâğıtçılık, ciltçilik ve şairlik gibi mesleklerdir. Üçüncüsü ise askerliktir. Bunlar ihtiyaca ve zarurete ve daha sonraki gereksinimlere göre sıralanır, dallanır ve gelişirler. Gelir düzeyi ihtiyacın üzerine çıktıkça insanların ihtiyaçları da buna paralel olarak çeşitlenir. Dolayısıyla sayılamayacak kadar çok yeni zanaatlar ve meslek alanları oluşur.

İKTİSADÎ KALKINMANIN DİNAMİKLERİ

İktisadî alandaki kalkınma bir süreç olmakla birlikte bu süreci destekleyen ve besleyen unsurlar da söz konusu sürecin vazgeçilmez argümanları olarak yerlerini alırlar. Bu nedenle iktisadî kalkınmanın dinamikleri sadece belirli şartları yerine getirerek veya belirli formülleri uygulamak ile gerçekleşmesi beklenen bir olay olamaz. Çünkü söz konusu formülleri teoriden pratiğe aktarmak özellikle iktisadî alanda belirli bir altyapının hazırlanması prensibine bağlıdır. Biz burada bir iktisatçı olarak değil, felsefi bir yaklaşım ile konuyu ele almaya çalışacağız. Çalışmamıza konu olan İbn Haldun'un danışmanlık ve diplomatlık gibi birçok bürokratik görevlerde bulunmuş olması, pratik olarak kendi dönemi içerisinde de olsa iktisadî yapılanmaların ve sosyal boyutlarını inceleyerek ulaşılmış olduğu bir takım genellemeler – eleştiri ve kabullere rağmen- çalışmamızda bize yardımcı olacaktır.

İbn Haldun'a göre bedevî toplumlarda birlikteliği sağlayan güç “asabiyet” adını alır. Bu asabiyet kan bağına dayanır ki buna “nesep asabiyeti” adı verilir. Yerleşik hayata geçen ve geniş cemiyetler oluşturan toplumlarda ise nesep asabiyeti yerini söz konusu cemiyeti birbirine bağlayan güç olan “sebeplere asabiyeti”ne bırakır. Asabiyetin amacı mülk ve iktidardır. Zaruri denilen temel ihtiyaçlarını karşılamada doyuma ulaşan bedevî yerleşik hayata doğru bir sürecin de içerisine girmiş olur. Yerleşik hayatta ise asabiyet, sebeplere bağlı olarak değişime uğrar ve farklı bir yapıda varlığını devam ettirir. Amacına ulaşan, mülk ve iktidarı elde eden

¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 723.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

asabiyet hedefine ulaşmıştır. Bundan sonra mülkün semeresini görme ve rahat yaşama arzusu devreye girer. İstikrar elde edilince de rahat ve lüks dönemi başlar. Lüks ve rahat yaşam ilk etapta devletin gücünü artırıcı bir unsur olarak yer alır ve olumlu etkiler meydana getirir. Refah seviyesinde, asabiyette ve de sanatlarda bir artış görülür.¹⁴ Refah seviyesi yükseldikçe ahlâkî duygularda zayıflama görülür. Bu ise devletin çöküşünü hazırlayan bir sebeptir.

Siyasî İstikrar: İbn Haldun’a göre devletin kuruluş döneminde asabiyet güçlü bir faktör olarak yerini alır. Bu durum istikrarın elde edilmesine yani zirveye ulaşılmasına kadar devam eder. Zirve ise kemalin sonu, zevalin de başlangıcı sayılır. Amacı mülk olan asabiyet, mülkün kemali olan devlete ulaşmak ile hedefine ulaşmıştır. Burada zor olan ise istikrarın muhafaza edilmesidir. Bu muhafazanın gerçekleşebilmesi için ise mülke dolayısıyla devlete götüren asabiyet yalnız başına yeterli olmaz. Aynı zamanda bunu ahlaki değerler ve de faziletler ile de bütünleşmiş olması gerekir. Bir çok konuyu iktisadî değerler bağlamında ele alan ve hatta bunu fikriyatının temel prensibi haline getiren İbn Haldun aynı şekilde devletin ömrünü de iktisadî değerler ve ahlaki faziletler arasındaki bütünlüğe bağlar. Ona göre söz konusu ahlaki faziletler henüz kuruluş aşamasında mevcut olmalıdır. Nitekim tarihte uzun ömür sürmüş olan medeniyetler ve imparatorlukların temelinde güçlü asabiyetler vardır. Tarihte kurulan devletler ve bunların gelişmesi ve yıkılmasına neden olan faktörleri iyi anlayabilmek için onların iktisadî faaliyetlerine ve üretim şekillerine bakmak şarttır.¹⁵

Siyasi istikrarın ülkelerin ekonomileri üzerindeki en belirleyici belki de ilk sırada yer alan bir faktör olduğunu söylemek günümüz dünyası için bir abartı olmasa gerektir. Hali hazırdaki devletlerin siyasi çizgileri ile iktisadî çizgileri birbirini teyid eder niteliktedir. Siyasi çalkantıların yaşandığı dönemler ilk tesirlerini ekonomik hayat üzerinde göstermektedir.

Güven Ortamı: İbn Haldun’a göre insanların bir cemiyet içerisinde bir araya gelmesine neden, iktisat ve güvenlik ile ilgili nedenlerdir. Gerek dışarıdan gelebilecek saldırılara, gerekse içeride karşılıklı olarak meydana gelebilecek olan tecavüzlere karşı bir otorite altında kendilerine güvenlik sağlama ihtiyacı insanları toplu yaşamaya zorlar.¹⁶ Yatırım ve can güvenliği açısından güven vermeyen, bölge ve ülkeler yabancı sermayeyi çekmede girişimci ve yatırımcılar tarafından rağbet görmeyeceği açıktır.

¹⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 349,350.

¹⁵ Ayferi GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 93.

¹⁶ Tahsin GÖRGÜN, “İbn Haldun”, *DİA*, XIX, 544.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

İhtisaslaşma: İbn Haldun iktisadî anlamda karşılıklı görev dağılımı içerisinde yapılacak olan üretimin ferdî olarak yapılacak olan üretimden her zaman için daha fazla olacağını söyler. Günümüzde bilgi ve bilim alanları her geçen gün daha geniş bir çeşitlilik yelpazesi sunmakta ve bu çeşitlilik karşısında başarının sırrı ise söz konusu alanlarda uzmanlaşmaktan geçmektedir. Uzmanlaşmak için de mutlaka bir usta çırak ilişkisi zorunluluğunu hissettirmektedir.¹⁷

Emeğe Dayalı Üretim: İbn Haldun'a göre, mal ve kazancın kaynağı emektir, Bunlar ancak sarfedilen emeğin karşılığıdır. Dolayısıyla emek harcanmadan elde edilen kazanç ve mal meşru olma özelliğine haiz değildir. Tabiatla yetişen nimetlerden istifade edebilmek ve onları sahiplenmek için emek sarfedilmesi gerekir. Her türlü zenginlik çalışmanın bir sonucu yani emeğin mahsulüdür. Elde edilen her değer de aynı şekilde tabiatla insan emeğinin bir araya gelmesinin ürünüdür.¹⁸

Ticarî alanda da kazancın tamamını sermaye ile ilişkilendirmek doğru değildir. Çünkü sermayeyi kâr elde etmede ve kazanca dönüştürmede emeğin payı inkâr edilemez. Aynı şekilde ziraat alanında da üretim araçlarını yapmak, hayvanlar ile baş edebilmek ve onları kontrol ederek güçlerinden faydalanmak da akıl el gibi iki unsurun bir araya gelmesiyle oluşur. İbn Haldun'a göre bu iki unsuru bir araya getirmek ve bu suretle gücünü artırarak emeğini daha verimli hale getirmek insanı diğer varlıklardan ayıran bir özelliktir.¹⁹ O, emekten yoksun ve spekülasyona dayalı, hile ve aldatmaca içeren ticareti, kumara ve bu yola başvuran tüccarı ise kumarbaza benzetir. Bu tür bir ticaret zati itibarıyla meşru olmadığı gibi kişinin ahlakı ve psikolojisi üzerinde de olumsuz etkiler bırakır. İnsanın tabiatı gereği az zamanda çok kazanma hırs ve tamahı onu hile ve spekülasyona yöneltebilir.²⁰

Ahlakî Değerlere Bağlılık: Ekonomik kalkınmanın ahlakî değerler ile paralel gitmemesi nedeniyle hem sosyal hem de uluslararası alanda gayri ahlakî uygulamalar gerek toplum gerekse dünya barışının yara almasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle İbn Haldun ekonomik kalkınmada ahlakî değerleri üstyapı, iktisadî değerleri ise altyapı kurumu olarak ele alır ve bunların karşılıklı etkileşiminden bahseder. İktisadî durumların bedavetten yerleşik

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 722.

¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 693.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 717.

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 720.

hayata geçişteki rolünün yanında ahlakî değerler üzerinde tesirleri de muhakkaktır. İbn Haldun kaçınılmaz olan bu etkileşim sürecinin sağlıklı ve toplum yararına olması için üstyapı kurumu olan ahlakî değerlerin dikkate alınmasını tavsiye eder. Ona göre iktisadî hayat ahlakî ve dinî değerlere göre düzenlenmelidir. Çünkü insanların yaradılış amacı hayatta sürekli kalmak veya herhangi bir şekilde yaşamak değil insanın insanlığına yaraşır bir dünyevî hayat sürmek ve ahirette kurtuluşa ulaşmaktır.²¹

İktisadî hayat ile ahlak arasındaki ilişkiler konusu İbn Haldun'dan sonra da birçok düşünür tarafından ele alınmıştır. Örneğin Max Weber bunun için “iktisadî ahlak” kavramını kullanır.²²

İKTİSADÎ KALKINMADA GİRİŞİMCİ ZİHNİYET

İktisadî kalkınmanın gerçekleşmesi için yukarıda zikretmiş olduğumuz temel dinamikler vazgeçilmez ya da iktisadî kalkınmanın kâmil anlamda meyvelerini verebilmesi olmazsa olmaz diyebileceğimiz hususlardır. Fakat bundan daha da önemlisi söz konusu dinamikleri bilgi ve tecrübe ile aktif hale getirecek olan girişimci bir anlayış ve zihniyetin olması gerekir. Bir başka ifade ile siyasi istikrar, güven ortamı gibi iktisadî kalkınmanın gerçekleşmesi için müsait zemini değerlendiren bir müteşebbisin olması da zaruridir. Yoksa söz konusu müsait zemin ihmal edilmiş olur.

Girişimci ve girişimcilik günümüzde kısaca şöyle tanımlanmaktadır. Girişimci ya da müteşebbis, üretim için gerekli kaynakları bir araya getirerek mal ve hizmet üretimini organize eden kişidir. Girişimcilik ise, üretim için gerekli olan kaynakları bir araya getirerek mal ve hizmet organizasyonu yapmak demektir.

Klasik anlamda üretimin temel faktörleri, sermaye, emek, doğal ve fiziki kaynaklardan oluşur. Bu sanayi toplumları için genel kabul gören bir çerçeve iken günümüzde sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci içerisinde artık “bilgi” de üretim faktörleri arasında sayılmaktadır. Buna paralel olarak girişimcilik ise tüm bu faktörlerin mal ve hizmet üretimine kanalize edilmesi faaliyetlerini içeren bir kavramdır.²³ Nitekim günümüzde sırf danışmanlık

²¹ İbrahim Erol KOZAK, “İbn Haldun”, DİA, İstanbul 2000, XX, 2.

²² Ünver GÜNAY, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri 1996, 289.

²³ C.C.Aktan, "Girişimcilik Felsefesi", Bursa'da Yapılan 4. SİAD zirvesinde sunulan tebliğden alınmıştır.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

hizmetleri veren birçok oluşum da bilgi toplumu olmanın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde sermaye ve mal birikimini kazanca yönlendirmede girişimciye rehberlik edecek olan yapılanmalar girişimci ile kaynağı buluşturmada önemli roller üstlenmektedir. Çünkü bilgi toplumunda sermayeyi kazanca dönüştürmede bilgi ve tecrübe sermaye ile kazanç arasında katalizör görevi görmektedir. Her geçen gün daha da genişleyen ve dallanıp budaklanan iktisadî alanlar girişimcinin doğru adım atmasında danışmanlık hizmet almasını zaruri hale getirmiştir.

Girişimcilik kamu girişimciliği ve özel girişimcilik olarak ikiye ayrılmakla birlikte kamu yani devlet tarafından atılan adımlar gerçek girişimcilik diyebileceğimiz özel girişimciliğin önünü açacak olan teşebbüslerdir. Bununla birlikte ülkelerin iktisadî kalkınmalarında sanayileşme ile birlikte özel teşebbüslerin etkin olduğu liberal bir yapılanma kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle son yıllarda özelleştirmelerde dev adımların atıldığını ve devlete sadece kontrol ve organize görevlerinin kaldığını geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik yapılanmalarında rahatlıkla görebiliyoruz. Özel teşebbüslerin önünün açık olamadığı, her şeyin devlet tekelinde olduğu ülkelerin iktisadî kalkınmışlık ve sanayileşme noktasında hantal ve geri kalmış bir görünüm arzettiği açık bir gerçektir.

Nitekim geçtiğimiz günlerde Türkiye ile Mısır arasında üst düzeyde temsil ile imzalanan ve Türkiye adına Dış Ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen, Mısır adına ise Sanayi ve Dış Ticaret Bakanı Reşid Muhammed Reşid'in katılmış oldukları “serbest ticaret bölgesi” anlaşması dolayısıyla bir basın toplantısında Mısır adına konuşan bakan Reşid, söz konusu anlaşma ile Mısır mallarının dünya piyasasında ilerleyen yıllar içerisinde rekabet edebilir şekilde yer alabileceğini ifade etmiştir.²⁴

İbn Haldun bağlamında konuya temas edecek olursak, o devletin daha çok teşvik edici rol alarak güvenliği sağlama noktasında etkin olması gerektiği üzerinde durur. İbn Haldun, iktisadî hayatta devletin sağlayacağı adalet ve güven ortamının önemine vurgu yaparak bunu "adalet mülkün temelidir" felsefesi üzerine oturtur. Ona göre devletin sağlayacağı adalet ve güven ortamı iktisadî hayatın canlılığına katkıda bulunan bir katalizör görevi görür. Hatta iktisadî hayatta devlet tarafından oluşturulacak adalet ve güven ortamı onun hareket

²⁴ İbrahim Özkılıç, “Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması”, www.dunyabulteni.com 28.12.2005.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

noktasıdır diyebiliriz. Devlet daha çok piyasanın sıhhatli şekilde işlemesi için güvenlik ve istikrarı koruyucu rol üstlenmelidir. Bundan dolayı devletin yapacağı harcamalar üretimin gelişiminde teşvik edici bir rol oynar. Ona göre devlet merkezinden ve desteğinden uzak ve mahrum olan ekonomik faaliyetler gelişme gösteremez ve durgunlaşıp gerilemeye başlar.²⁵

Meşru ve yaygın bir kazanç yolu olan ticaret ile ilgili ise İbn Haldun bir takım tereddütler taşımaktadır. Bu tereddüt onun ticareti meşru görüp görmemesi gibi ticaretin zatına yönelik olmayıp bilakis onun şekli ve sıfatları ile ilgilidir. O, devlette olduğu gibi ticarete de ahlakî prensiplere vurgu yapar. Tüccar kâr elde etmek gayesi ile sürekli olarak alış ve satış arasındaki farkı gözetir. Bu ise bazen onu hileye başvurmaya götürebilir. Ona göre ticaretin meşru kılınma hikmeti, onda akıl ve nazarın esas olmasındandır. O, iki türlü tüccardan bahseder. Bunlardan birincisi bir takım riskleri göze alarak malını uzak ülkelere ve coğrafyalara götürüp çeşitli zorluklar ile satan tüccar tipidir. O, bu meşakkate katlanan tüccarı ve onun ticaretini övmektedir. Çünkü bunda hem tüccarın büyük emek ve meşakkatinin olması hem de söz konusu coğrafyalara onların mahrum oldukları ürünleri ulaştırması imkânı vardır.²⁶

İbn Haldun taşıdığı kaygılar ile birlikte tüccarlara bazı tavsiyelerde bulunmayı da ihmal etmez. Başka şehir ve ülkelere mal götürerek birçok zahmetlere katlanan ve riskleri göze alan tüccarların zarar etmemesi veya az bir kâr ile dönmemesi için önceden piyasa araştırması yapması gerekir. Buna göre tüccar hangi cins malı, hangi kaliteyi ve hangi miktarda götürmesi gerektiğini tespit etmelidir. Malların kaliteli ve pahalısı zenginler ve devlet adamları tarafından satın alınır. Ancak bunların sayısı azdır. Akıllı tüccar, halkın her kesimine hitap eden orta kalite malları götürerek iyi bir satış çizgisi yakalayabilir.²⁷

İbn Haldun tüccarın cesur ve cüretkâr, "husumete kadir, hesap ve kitapta mahir" olması gerektiğini vurgular. Fakat burada onun görüşlerini yaşadığı zaman itibariyle değerlendirecek olursak o tüccarda cesareti, başkasına tecavüz için değil, aksine malını tecavüzden koruyabilmesi için gerekli görür. Böyle bir cesarete sahip olmayan tüccar ise mutlaka siyasî bir güce –günümüz için kanun ve hukuka- dayanmalıdır. İbn Haldun'un bu

²⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 542.

²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 720, 721.

²⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 715.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

tespitleri bizim için büyük önem arz eder. Çünkü “cüret ve cesaret” tüccarın girişimci olabilmesi, “hesap ve kitapta maharet” ise kâr ve zararını iyi hesaplaması için gereklidir.²⁸

İbn Haldun’un üzerinde durduğu konulardan biri de bireysel ve psikolojik bir takım faktörler ile iktisadî gelişmeler arasındaki etkileşimdir. Ona göre bireysel ve psikolojik bazı hususların iktisadî gelişmeler üzerinde etkisi olduğu gibi iktisadî gelişmelerin de bireyler ve onların psikolojilerine etkisi söz konusudur. Örneğin ilim ve zanaatla ilgilenmek bireyin aklî yetenekleri üzerinde geliştirici bir rol oynar. Bir taraftan matematik ve aklî ilimler insanın düşünce kabiliyetini geliştirirken diğer taraftan bu kabiliyeti gelişen insan, ilimleri ve zanaatları daha da geliştirmekte ve medeniyete önemli katkılar sağlamaktadır.²⁹ İbn Haldun buradan hareketle Bedevîlerde sanatın gelişmediğini ifade ederken bunun nedenini ise içe kapalı bir sistemde yaşamaları ve ancak zarurî ihtiyaçlarını karşılamakla meşgul olmalarına bağlar. Çünkü içerisinde buldukları sosyal yapı ve dış dünyaya kapalılık yerleşik hayata geçmelerini geciktiren bir unsurdur. Dolayısıyla sanatın gelişimi ve yeni sanat dallarının doğması yerleşik hayat ile ilgilidir.³⁰

Buradan hareketle girişimcinin dış dünyayı yakından takip eden bir yapıya sahip olması gerektiğinin altını çizmek gerekir. Buna bağlı olarak dış dünyayı araştıran ve tanıyan bir girişimci zihniyet daha büyük atılım ve açılımlara imza atabilir. Nitekim batıdaki Rönesans ile başlayan gelişmenin ve kalkınmanın temelinde dış dünyayı tanıma, coğrafi keşifler ve buralardan alınan bilgiler yatmaktadır.

GİRİŞİMCİ ANLAYIŞIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

İbn Haldun girişimciliğin gelişmesi için gerek devlet, gerekse girişimci tarafından takip edilmesi gereken prensiplere vurgu yapar. Buna paralel olarak da aynı şekilde gerek devlet, gerekse tüccar tarafından zuhur edebilecek problemlere dikkat çekmeyi de ihmal etmez.

Ona göre devletin temel görevi olan adalet ve güven ortamını oluşturamaması girişimciliği engelleyecek ve iktisadî kalkınmaya olumsuz etki edecek olan hususların başında

²⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 719.

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 761.

³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 724.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

gelir. Tüccarın önünü görebileceği, yarınından belli oranda emin olacağı bir ortamın olması şarttır.

Devlet tarafından konulan aşırı vergiler de girişimciliği olumsuz yönde etkileyen bir unsurdur. Haksız ve yüksek vergiler girişimciyi caydıracak ve kazandığının kayda değer bir kısmını devlete vergi olarak vermesi elinin boş kalmasına dolayısıyla daha fazla çalışmasını sağlayacak olan motivasyon ve enerjisini bitirecektir.

Siyasi istikrarsızlık da yatırımcının emin adımlar atarak yeni açılımlarda bulunmasını engelleyen bir faktördür. Özellikle ülke bütünlüğü içerisinde istikrarı yakalayamamış ülkelerde siyasi iniş-çıkışlar halkı tedirgin ettiği dönemlerde halk parasını yastık altı ederek piyasadan elini eteğini çekmekte, buna bağlı olarak ise söz konusu ülkeyi veya ülkeleri sarsan -duruma göre tüm dünyadaki iktisadî dengeleri yerinden oynatan- gelişmeler yaşanmaktadır. Diğer taraftan ise güçlü milli politikalar üzerinde yürüyen, siyasi istikrarı yüksek oranda yaşayan ülkeler iktisadî alanda da bunun meyvesini almaktadırlar.

İktisadî gelişmeyi ve buna bağlı olarak ise girişimciliği engelleyen başka bir husus ise devletin parayı hazineye toplayarak paranın dolayısıyla piyasanın durgunlaşmasına sebep olmasıdır. Bu husus, İbn Haldun'un günümüze ışık tutan önemli görüşlerinden biridir. O, paranın durgunlaştırılmasına ve hazineye toplanmasına karşı çıkar. Çünkü paranın hazineye toplanması piyasadaki canlılığı ortadan kaldıracak ve ticarî faaliyetlerin yavaşlamasına hatta durgunlaşmasına neden olacaktır. Bu ise hem halkı hem de devleti iktisadî açıdan zayıflatacaktır. Paranın hazineye toplanması devlet tarafından gerçekleştirilecek olan sosyal hizmetlerin aksamasına neden olacak ve medenî ilerlemeyi de yavaşlatacaktır. Bunlara ilaveten teşvik alamayan halkın girişim gücü de durgunluk gösterecek ve netice olarak devlete akan vergi miktarı azalacaktır. Devlet-halk arasındaki arz-talep dengesizliği ise hem halkın hem de devletin zayıflaması ve arkasından gelecek olan sosyo-ekonomik problemlerin davetçisi olacaktır.³¹ Bunun için İbn Haldun devletin israfa kaçmadan halkına cömertçe ikramda bulunması gerektiğini söyler. Ona göre harcamalarda cimri davranmak iktisadî hayatı zayıflatacağı gibi halkı da fakirleştirecektir. Buna bağlı olarak ise devletin vergi gelirleri düşecektir.³²

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 548.

³² İbrahim, Erol KOZAK, "İbn Haldun", *DİA*, XX, 5.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Girişimciliğin önündeki önemli engellerden bir diğeri de siyasi güç veya nüfuz kullanarak kolay yollardan servet sahibi olmaktır. İbn Haldun, zengin olmanın en kısa yolu olarak bu ikisini zikreder.³³ Bu nedenle o, yönetimde görev alanların iktisadî hayatta pay sahibi olmalarını doğru görmez. Ona göre devlet, harcama kalemleri içerisinde en büyük payı elinde bulundurur. Çünkü yönetimde görev alanların iktisadî alanda pay sahibi olmaları iktisadî alanda yapay dalgalanmaları organize etmelerine neden olup vergi düzenini de bozabilir. Bu nedenle devlet birimlerinde yer alan yetkililerin piyasada –dengeleri değiştirebilecek ölçüde- pay sahibi olması iktisadî değerleri, buna bağlı olarak vergi düzenini bozabilir.

Girişimci açısından ise İbn Haldun emeğe dayanan kazancı esas alır. Ona göre emeğe dayanmayan kazanç meşru kazanç olma özelliğine sahip değildir. Emekten yoksun ve spekülasyona dayalı, hile ve aldatmaca içeren ticareti, kumara ve bu yola başvuran tüccarı ise kumarbaza benzetir. İnsanın tabiatı gereği az zamanda çok kazanma hırs ve tamahı onu hile ve spekülasyona yöneltebilir. Bu tür bir ticaret zati itibariyle meşru olmadığı gibi kişinin ahlakı ve psikolojisi üzerinde de olumsuz etkiler bırakır.³⁴

Girişimcinin gerekli piyasa araştırmalarını yapmadan bir işe kalkışması da doğru değildir. Tüccar hangi kalite malı hangi oranda sunması gerektiğini hesap etmelidir. Bu hesabı yapamayıp da başarısızlığa uğrayanların ticarî hayatta "rıзык, kanaat, kader ve tevekkül" gibi kavramları iktisadî gelişme için yanlış anlayıp yanlış uyguladıklarını, bilgisizlik ve tecrübe eksikliğinden doğan hataları "nasip ve takdir" diyerek geçiştirdiklerini söyler.³⁵

³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 705.

³⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 720.

³⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 719.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 10 Eylül – 2006

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

SONUÇ

İbn Haldun iktisadî hayat ile sosyal hayatın şekillenmesi arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu söyler. İnsan, iktisadî faaliyette bulunma özelliği ile diğer varlıklardan ayrılır. Zarûrî ihtiyaçlarını karşılayan ve bunda doyuma ulaşan insan için onu yerleşik hayata zorlayacak olan diğer ihtiyaçlar gündeme gelecektir. İnsanı yerleşik hayata zorlayan mülk ve servet unsuru onun yeni yaşam tarzı ile de karşı karşıya gelmesine neden olacaktır. Ortaya çıkan söz konusu iktisadî gelişmenin sağlıklı yürüyebilmesi için, siyasi istikrar, güven ortamı, uzmanlaşma, emeğe dayalı üretim ve ahlakî değerlere bağlı bir anlayışın olması zarurîdir. Aksi olan durumlar ise girişimcinin dolayısıyla iktisadî gelişmenin önündeki belli başlı engeller olarak sıralanabilir.

KAYNAKÇA:

1. Kur'an-ı Kerîm.
2. Tahsin GÖRGÜN, "İbn Haldun", DİA, İstanbul 1999, XIX.
3. İbn Haldun, *Mukaddime*, Notlarla neşreden, Süleyman ULUDAĞ, İstanbul 2005.
4. Faruk KARACA, "Modernleşmenin Aile Kurumu Üzerindeki Etkileri Üzerine", *Türk Dünyasında Sosyal Bilimler: Kuram, Yöntem ve Uygulama*, Celalabat 2005.
5. Necip TAYLAN, *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*, İstanbul 1991.
6. Şah Veliyyullah DİHLEVÎ, *Hüccetullahi 'l-Baliğa*, notlarla çeviren; Mehmet ERDOĞAN, İstanbul 2002.
7. Ayferi GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul 1987
8. İbrahim Erol KOZAK, "İbn Haldun", DİA, İstanbul 2000, XX.
9. Ünver GÜNAY, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri 1996.
10. C.C.Aktan, "Girişimcilik Felsefesi", Bursa'da Yapılan 4. SİAD zirvesinde sunulan tebliğden alınmıştır.
11. İbrahim ÖZKILIÇ, "Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması", www.dunyabulteni.com 28.12.2005.